

УДК 37.091.4–047.82 “712”

АЛЛА БОЙКО, МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

(Полтава)

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А. С. МАКАРЕНКА В ІНТЕГРОВАНОМУ ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

На методологічному, теоретичному і методичному рівнях обґрунтовано педагогічну концепцію А. С. Макаренка в контексті світової педагогічної думки. Виявлено три сучасні підходи до його педагогічної спадщини. Розкрито об'єктивні корективи (В. О. Сухомлинським) щодо невідповідності часові деяких положень основної проблеми А. С. Макаренка – колектив і особистість.

***Ключові слова:** А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, педагогічна концепція, світова педагогічна думка, полтавський період творчості, колектив і особистість.*

Становлення і розквіт творчих сил А. С. Макаренка відбувалися на Полтавщині. Зокрема, його педагогічна діяльність у Крюкові й на станції Долинській (1903-1914 рр.); навчання в Полтавському вчительському інституті (1914-1917 рр.); педагогічна робота в Крюкові й Полтаві (1917-1920 рр.). Проте в основі всієї педагогічної творчості А. С. Макаренка, як доводить провідний макаренкознавець А. А. Фролов, залишаються роки його роботи під Полтавою, в колонії ім. Горького (1920-1926 рр.). Започатковані тут теоретичні ідеї й організаційно-методичні положення були принципово важливими для всієї його педагогічної системи. Вони перевірялися ним у практиці, творчо розвивалися відповідно до нових суспільно-політичних умов. «Щоб я не робив потім, початок усе-таки потрібно буде шукати в колонії», – писав А. С. Макаренко на початку 1923 року [7, с. 68].

Усе, що він досяг у педагогічній теорії, художній літературі, на практиці належить до перехідного періоду і становлення нової влади. Саме у цей час, у Ковалівці (7 км від Полтави), у результаті цілеспрямованої й наполегливої праці склалася його інноваційна, відмінна від традиційної, цілісна педагогічна система [1, с. 9]. Вона обґрунтована на методологічному, теоретичному й методичному рівнях і охоплена єдиною педагогічною концепцією. Найближчі до неї ми, полтавці, на Полтавщині він прожив понад 25 років, половину свого життя, на нашій землі народжувалася його безсмертна педагогічна поема, будучи студентом, він запозичив у свого ректора Олександра Костянтиновича Волніна основне положення своєї педагогічної віри: «Якомога більше вимог до людини і якомога більше поваги до неї». У публічному виступі А. С. Макаренко говорив, що О. К. Волнін був справжньою людиною. «У моєму педагогічному розвитку він створив найголовніші принципи і навички духу», – стверджував педагог [7, с. 14].

За своєю фундаментальністю й універсальністю педагогічних висновків та узагальнень його педагогічна система стала загальнонауковою, належить народам усього світу, має великий вплив на розвиток не лише вітчизняної, а й світової педагогічної думки. А. С. Макаренко говорив, що зробив колонію відомою в Україні, Росії і значною мірою за кордоном [4, с. 120].

До Всесвітньої та української асоціації Антона Макаренка, створених свого часу на базі Полтавського національного педагогічного університету, ввійшли макаренкознавці з багатьох країн Європи та Америки. Тому обґрунтований нами інтегратив-

но-педагогічний підхід, як можна, на наш погляд, визначити соціально і особистісно зумовлене прагнення розглянути творчість видатного педагога в системі, розвитку і становлення вітчизняної і світової педагогічної думки, є не лише виправданим, але й необхідним у даних умовах.

Об'єднання макаренкознавців, їхнього досвіду, знань і творчих сил – це не тільки запорука успіху в роботі з освоєння спадщини видатного педагога, але й практичне втілення ідей, що сприяють інтеграції освітнього простору, об'єднуючим фактором якого у цьому разі є педагогічна система українського педагога. Це зумовлено, по-перше, необхідністю об'єктивного й адекватного сприймання у світі його творчої спадщини; по-друге, потребами виявлення і теоретичного обґрунтування її ролі й справжнього місця у світовому педагогічному процесі; по-третє, доведення доцільності використання його методичних досягнень у практиці в сучасних умовах.

Наша увага прикута сьогодні насамперед до тих учених і практиків, які своєю творчістю надають практичну допомогу у розв'язанні складних питань становлення людської особистості, подолання гострих соціально-педагогічних суперечностей, кризових явищ, зокрема виховання і виховних систем. Йдеться насамперед про А. С. Макаренка, про його систему, значення якої актуалізується.

Як складники інтегративно-педагогічного дослідження творчість А. С. Макаренка, його педагогічну систему належить розглядати в контексті розвитку вітчизняної педагогічної думки і всієї світової педагогіки. Спеціального педагогічного вивчення заслуговує вона в умовах відродження національного виховання. Особливої уваги потребує дослідження творчості педагога в контексті багаторівневої підготовки вчителя й усієї стратегії розвитку освіти в Україні.

У своїй статті ми зосередили увагу на: а) філософсько-педагогічному підґрунті творчості А. С. Макаренка; б) інноваційному характері елементів його системи, хоч вона і не є новою за датою виникнення, в хронології; в) оцінці спадщини великого педагога зарубіжними макаренкознавцями; г) сучасному трактуванні теорії колективу.

Важливою передумовою визначення його педагогічної концепції служить об'єктивне уявлення про нього як талановиту, різнобічно обдаровану людину. Наші особисті бесіди з його колишніми вихованцями, їхніми дітьми і внуками, місцевими жителями, їхні спогади, листи, зібрані в музеї-заповіднику експонати, свідчать про глибоку до нього повагу, вдячність і любов.

А. С. Макаренко постає як цілеспрямований професіонал, вдумливий і рішучий педагог-майстер, творець нової людини. Як вихователь, він не зупиняється перед труднощами, сміливо проектує краще, що є у кожному вихованцеві, створює умови для його виявлення і реалізації. Він глибоко розуміє і поважає кожну особистість, безмежно вірить у її творчі сили. Як людина – це справжній інтелігент, любить театр і музику, грає на скрипці, розуміє живопис і прекрасно малює сам, цікавий співбесідник, оповідач з тонким гумором, підтягнутий і акуратний у всьому, своїм розумом, внутрішньою привабливістю та симпатією А. С. Макаренко здатний захопити всіх, хто його оточує. Таку багатогранність він намагався формувати у своїх вихованців, запрошуючи до Ковалівки кращих митців, їхні колективи, листуючись з О. М. Горьким.

Проте творчу і наукову біографію видатного педагога ще не створено, а кількість суперечливих фактів про його життя і діяльність зростає. Вітчизняне макаренкознавство покликане репрезентувати світові творчу особистість педагога і письменника в усій її складності й розвитку, в унікальній сукупності талантів мислителя, письменника, теоретика і практика виховання, хоч і не без деяких роздумів про співвіднесення її з сучасністю.

Першим із позитивних позицій розглянув досвід А. С. Макаренка професор, завідувач кафедри педагогіки і педології Полтавського ІНО Г. Г. Ващенко. Завдяки цьому вченому побачила світ стаття А. С. Макаренка «Нарис про роботу Полтавської колонії ім. М. Горького», яка ввійшла до Збірника статей працівників Полтавських закладів для правопорушників (1925 р.) «5 років роботи з дітьми-правопорушниками», за

редакцією професора Ващенко. Є дані, що Г. Г. Ващенко запросив А. С. Макаренка до публікації у Збірнику. У передмові до Збірника Г. Г. Ващенко зазначає, що колонією ім. Горького може пишатися Полтава. Отож, допущена неточність, що «найперша згадка про роботу А. С. Макаренка в колонії ім. Горького сягає 1928 року» [3, с. 19].

Педагогічна концепція А. С. Макаренка у нашому розумінні – це його творче кредо як класика педагогіки, теоретика і практика виховання, представника соціально-педагогічного напрямку у вихованні, багатожанрового письменника, літературного критика. Багатомірність поняття «концепція» передбачає розгляд її методологічних, теоретичних і методичних засад.

Методологічною основою теоретико-педагогічної спадщини А. С. Макаренка є широкі наукові знання, які забезпечили йому відповідь на питання, як треба діяти, аби «нову людину по-новому формувати». При цьому він був твердо переконаний, що методологічні знання з педагогіки – це не догма, не порада на всі випадки життя, вони доповнюються і розвиваються з розвитком суспільства і людини.

Своєю науково-практичною діяльністю він довів, що педагогічна наука найдіалектичніша, тому універсальних педагогічних засобів взагалі не існує, а само педагогічне знання повинно бути більш гнучким і відкритим до змін, які відбуваються в освіті й вихованні. При цьому аналіз теорії і практики А. С. Макаренка переконує, що він трактував виховання як соціальне явище, соціально-особистісний феномен, на противагу твердженням російських учених, зокрема, відомого російського макаренкознавця Л. І. Грищенко [2], яка розглядає творчість А. С. Макаренка як особистісно-соціальну. Особистісно-соціальною (в її основі найвища цінність – людина) вважаємо педагогічну систему В. О. Сухомлинського, який продовжив і розвинув національну теорію виховання як «філософію серця», віддаючи справі виховання і дітям своє серце педагога.

Педагогіка як суспільна наука функціонує у конкретних соціально-економічних умовах, тому не може не враховувати їх впливів. Цієї ж думки притримувався і В. О. Сухомлинський, але підходи до особистості і колективу в них були різні. Висновок А. С. Макаренка: «справжня педагогіка – це та, яка повторює педагогіку всього нашого суспільства» є правильним і для нашого часу, але потребує корективи щодо місця людини як найвищої вартості на землі.

У своїй науково-теоретичній і практичній педагогічній діяльності він завжди бачив подвійний об'єкт – «суспільство і особистість». Для нього проблема взаємовідносин суспільства і людини завжди була основною. Державу, нову сім'ю, первинний колектив він розглядав як сплав, єдину виховну силу.

Дослідження показує, що уявлення про соціалістичне суспільство у працях А. С. Макаренка було далеко не адекватне моделі його реалізації. Проте великий педагог, як по-справжньому талановита особистість, значно випереджуючи своїх сучасників, правильно вловив сутність соціалістичної ідеї, її загальнолюдські моральні основи і поставив у роки своєї діяльності на службу вихованню.

Однак, як відомо, у нашому суспільстві взагалі і в педагогічній науці зокрема в період розвитку творчості А. С. Макаренка основоположне значення надавалося ідеологічним знанням і класовій позиції. Ними підмінялася практично вся методологія. А. С. Макаренко не міг не знати і не бачити, що методологічні знання не стільки базувалися на пізнанні конкретних закономірностей, суперечностей і фактів, скільки на партійній ідеології, якою перевірялися всі теоретичні пошуки конкретних дослідників. Цим, на наш погляд, можна у першу чергу пояснити наявність «хвалебних од» у його роботах останніх років життя, які деякі макаренкознавці вважають «білими плямами» його життєтворчості.

Так, відомий дослідник спадщини А. С. Макаренка Либор Пеха (Чехія) називає «білими плямами» 12 статей А. С. Макаренка (29.08.1936 – 25.10.1938 рр.), які носять яскраво виражений суспільно-політичний характер. Необхідно підкреслити, що в цьому не було нічого шкідливого, педагогіка, як уже говорилося, не може не враховувати розвитку суспільства і його ідеології, якби не схоластичні догми партійних лозунгів

і декларацій, якими підмінялися справжні наукові знання і спонукали дослідників діяти відповідно до установок партії, пристосовуючись до обставин.

Проте, коли доктор З. Вайц (Марбурзький університет) визначає педагогіку А. С. Макаренка як контекстуальну, то має на увазі її здатність оптимально функціонувати в контексті конкретної соціальної системи і слугувати певній суспільно-економічній формації. Тому, вважає доктор З. Вайц, А. С. Макаренку вдалося в своїх виховних закладах утілити енергію не лише свою, особистості вихованця, вихователів, а й значно більше – соціальну енергію колективу, всієї соціально-економічної формації. Однак це звужене розуміння творчості педагога. Вона цим не обмежується, тому така оцінка не відповідає об'єктивній дійсності, хоча досить поширене на Заході й підтримується деякими вітчизняними та російськими вченими.

У той же час відомий дослідник макаренкіани Н. В. Дічек у ґрунтовному дослідженні «А. С. Макаренко і світ: аналіз англomовних студій» вказує на те, що марбурзькі дослідники висловлюють також іншу думку про «можливість розгляду постаті педагога як представника соціального виховання поза контекстом радянського розвитку, цінність роботи якого поширюється далеко за межі вузьконаціонального досвіду» [З, с. 17].

Варто зазначити, що вітчизняні макаренкознавчі розвідки спрямовувалися здебільшого на аналіз методики виховання А. С. Макаренка для її подальшого впровадження. Технологічний аспект творчості педагога цікавив і представників США та Великої Британії. У названій праці Н. В. Дічек визначає західнонімецьке макаренкознавство як найґрунтовніше за змістом виконаних зарубіжних досліджень. Цьому сприяло відкриття у 1968 р. при Марбурзькому університеті лабораторії «Макаренко-реферат». Відповідно до поставленої мети – «повернення до джерел» – керівники лабораторії зосередили увагу переважно на текстологічних дослідженнях біографії і праць А. С. Макаренка. Звідси висновок З. Вайца про педагогіку А. С. Макаренка як контекстуальну.

Один із керівників лабораторії Г. Хілліг часто бував у Полтавському національному педагогічному університеті, вивчав матеріали Полтавського архіву, обирався головою Асоціації Антона Макаренка, багато зробив для консолідації макаренкознавців світу. Західні й вітчизняні макаренкознавці одностайні в тому, що А. С. Макаренко ніколи не заперечував, а навпаки – доводив єдність суспільства й виховання, його система універсальна і не належить тій чи тій формації. Отже, це перша, хоч і суперечлива, точка зору щодо дослідження системи А. С. Макаренка в сучасних умовах.

Існує й інша, ще більше поширена, згідно з якою А. С. Макаренко – вже історія, далеке минуле. Цього також не можна сприйняти. Ми поділяємо думку відомого польського макаренкознавця А. Левіна, який заперечує такий погляд на творчість А. С. Макаренка. Він закликає макаренкознавців світу замислитися, яке місце може зайняти спадщина А. С. Макаренка в нових соціальних реаліях. Упевнений, що педагогічний досвід і теоретичні висновки А. С. Макаренка здатні відіграти суттєву роль в умовах сучасності, бо містять багато цінного, загальнонаукового й універсального. Отже, А. Левін вчасно попереджає проти сповзання багатьох, і вітчизняних учених також, на шлях лише історико-педагогічних досліджень у ставленні до живої, як саме життя, педагогічної системи А. С. Макаренка.

Як органічна частина педагогіки сьогоdnішнього дня відображається спадщина А. С. Макаренка у Державному музеї-заповіднику А. С. Макаренка, що знаходиться в с. Ковалівці Полтавського району. Музей відкрито в лютому 1988 р., напередодні святкування 100-річчя від дня народження великого педагога. Він розміщений там, де в 1920-1925 рр. була колонія імені М. Горького, де розпочиналася його педагогічна поема. Територія музею займає 17 гектарів. Головну роль у зборі експонатів, опорядженні музею й організації його роботи відіграв колектив студентів і викладачів Полтавського національного педагогічного університету, зокрема кафедри загальної педагогіки та андрагогіки і педагогічної майстерності. Тут панує зразковий порядок, височить пам'ятник А. С. Макаренка, захоплює естетика зовнішнього вигляду, яку створюють

і підтримують учні Ковалівської загальноосвітньої школи, що розташована в садибі музею. Це найбільший на теренах колишнього Союзу меморіальний комплекс, присвячений пам'яті педагога-письменника.

Прихильники іншої, третьої точки зору, на основі наукового аналізу теорії і практики виховання видатного педагога переконливо засвідчують, що його інноваційна педагогічна система виникла на базі творчого опрацювання ним прогресивних ідей педагогів минулого і своїх сучасників, а також власного новаторського досвіду. В її основі – глибока віра в людину і можливості виховання. А. С. Макаренку вдалося синтезувати прогресивні ідеї світової гуманістичної й раціональної педагогіки і на цій основі обґрунтувати соціально-особистісну педагогіку. Незважаючи на відстань у часі, його система інноваційна, оскільки сприяє реалізації найскладніших питань виховання в сучасних умовах. Тут доречно згадати В. І. Вернадського, який говорив, що в цьому полягає природа наукових істин, з плином часу вони не старіють, а розвиваються, їхнє значення зростає і поширюється.

Отже, система А. С. Макаренка породжена об'єктивним розвитком світової педагогічної думки, характеризується тісним зв'язком і наступністю з сучасністю. Майже всі кращі досягнення в теорії і методиці виховання, починаючи з 30-х років, певним чином пов'язані з ідеями й досвідом А. С. Макаренка. Сьогодні вони виступають методологічною базою в розробці таких найсучасніших проблем, як дитиноцентризм, мета виховання, особистісно орієнтоване виховання, гармонізація інтересів особистості, колективу і суспільства, суб'єкт-суб'єктні виховальні відносини, цілісність педагогічного процесу, неминущі цінності людини. Багато ідей талановитого педагога чекають свого подальшого наукового осмислення. Вплив його спадщини на теорію і практику виховання в сучасних умовах став більш вираженим і цілеспрямованим, що дає змогу обґрунтовано віднести А. С. Макаренка до найзатребуваніших педагогів сучасності.

Серед відомих і найкваліфікованіших дослідників творчості А. С. Макаренка, прихильників третьої точки зору слід з усією об'єктивністю назвати російського макаренкознавця А. А. Фролова. Його роль особливо значна у створенні радянської Асоціації Антона Макаренка, в розробленні її статуту, мети і завдань, центральних органів, членства в Асоціації тощо. А. А. Фролов зробив помітний внесок у видання Педагогічних творів А. С. Макаренка у 8 томах – 1983-1988 рр.

Як відомо, спадщина педагога стала широко відомою з часу виходу в світ його Творів у 7 томах в 1950-1953 рр. Натепер назріла необхідність третього перевидання його праць, де особливу увагу, на наш погляд, належить акцентувати на теоретичних та історичних проблемах вітчизняного і світового макаренкознавства, інтерпретації теорії колективу і особистості в сучасних умовах, розробленні наукової біографії А. С. Макаренка, особливостях поширення й використання ідей педагога в сучасному освітньому просторі, що об'єднується. Вагомим у цьому сенсі є внесок українського макаренкознавця Н. В. Дічек, яка здійснила аналіз англійських студій, намагаючись розкрити співвідношення творчості А. С. Макаренка і світової педагогіки, що до неї не було зроблено. Це третя точка зору в інтегративно-педагогічному підході до педагогічної спадщини А. С. Макаренка. Належність до однієї з них визначає сьогодні позицію дослідника в макаренкознавстві.

А. С. Макаренко значно випередив своїх сучасників, розвинув далі деякі теоретичні положення К. Д. Ушинського, певні його ідеї послужили одними із джерел творчості В. О. Сухомлинського як представника особистісно-соціального виховання, засновника особистісно орієнтованої педагогіки. А. С. Макаренко, з одного боку, був проти того, щоб «втиснути людину в шаблонний стандарт», а з іншого, заперечував проти «слідкування за кожним індивідумом».

У педагогіці тривалий час традиційним було розуміння виховання як цілеспрямованої діяльності дорослих. Саме така трактовка предмета педагогіки логічно привела К. Д. Ушинського до тлумачення самої педагогіки як мистецтва, а не науки. А. С. Макаренко розумів, що цей традиційний підхід гальмує подальший розвиток теорії ви-

ховання. Він обґрунтовано довів, що виховання – це взаємодія вихованців і дорослих – рівноправних партнерів, об'єктивний процес, для якого необхідна педагогічно доцільна організація всього життя дітей, винайшов форму такої організації – виховний колектив, довів, що «істинним об'єктом педагогічної роботи є виховальні відносини» в ньому.

Основою, на якій може бути усвідомлений теоретичний аспект його концепції, є, на наш погляд, вивчення того, як співвідноситься у науковій і практичній діяльності А. С. Макаренка загальне, вічне, що належить світовій прогресивній педагогічній думці, особливе, пов'язане зі специфікою часу, в який він жив, із соціальною спрямованістю діяльності зразкових шкіл, шкіл-комун, дослідних станцій, колоній, і окреме, те, що визначається індивідуальними рисами особистості педагога, його колег, які мали на нього вплив і в чомусь повторювали його і вихованців, а також конкретними обставинами життя. Відсутність таких досліджень призводить до теоретичних і методичних помилок, які полягають у закликах «впроваджувати систему А. С. Макаренка один до одного», чи, навпаки, стверджувати, що використовувати її неможливо, оскільки А. С. Макаренко є недосяжним талантом, чи, що найгірше, – його система виховання застаріла.

Незважаючи на масу посилань, велику кількість дисертацій і різного рівня публікацій, теоретичні основи спадщини великого педагога освоєні недостатньо. У таких умовах постійно виникає реальна загроза догматизації, створення образу «святого А. С. Макаренка», викривлення його ідей і практичних рекомендацій, коли «унікальна споруда» А. С. Макаренка розбирається «по цеглині», а сам він повністю заперечується як педагог чи представляється як «геніальний самоучка», не пов'язаний, як уже говорилося, у своїх теоретичних узагальненнях із розвитком вітчизняної і світової педагогічної думки. Позитивним винятком вважаємо насамперед праці російського вченого Л. І. Гриценко [2] й українського дослідника – Н. В. Дічек [3] та небагатьох інших.

Слід відмітити, що до його спадщини ніколи не було об'єктивного, адекватного ставлення. У зв'язку з відсутністю належного теоретичного аналізу в 20-і роки його критикували за «авторитаризм», а в 30-і – за схильність до ідей «вільного виховання». Його звинувачували то в перебільшенні значення колективу, де особистість вихователя нівелюється, а отже, в недооцінці ролі вихователя в педагогічному процесі, то, навпаки, у знеособленості вихованців, а в даний час йому в провину ставиться і те, й інше, знаходяться й нові «гріхи».

У 50-х – на початку 60-х рр. проявилися дві тенденції у ставленні до спадщини А. С. Макаренка: 1) визнавалися його успіхи в організації виробничої праці; 2) він звинувачувався в недостатньому гуманізмі, в перебільшенні ролі колективу і дисципліни. Однак найбільше нас, як і інших макаренкознавців, турбує те, що для багатьох А. С. Макаренко стає вже історією, далеким минулим, водночас його високого рівня теоретичні узагальнення залишаються ще недостатньо вивченими, проаналізованими і трансформованими на практику.

Тому поділяємо погляди відомого польського дослідника А. Левіна. Він закликає макаренкознавців світу менше вдаватися до історії, а «серйозно задуматися над тим, яке місце може зайняти спадщина А. С. Макаренка в побудові виховної системи в нових умовах».

Що стосується методичних основ концепції А. С. Макаренка, то багато його науково-методичних ідей чекають свого подальшого всебічного осмислення, але не як історичне минуле, а з позицій впливу, зв'язку і наступності із сьогоdnішнім днем, творчого впровадження в практику. Взяти хоча б ідею поєднання в його методиці виховного процесу колективного і особистісного (індивідуального) начал.

Не вдаючись у подробиці, підкреслимо, що з 60-х років ХХ ст. розпочинається офіційна канонізація спадщини педагога. Про це свідчать дослідники Н. В. Дічек і А. А. Фролов, хоч останній у докторській дисертації виділяє кілька різних за своїми підходами періодів у тлумаченні ідей А. С. Макаренка.

Першим із об'єктивних позицій, у зв'язку з тим, що педагогіка, як і суспільство, розвивається, піддав сумніву вічність і незмінність ідей А. С. Макаренка як «символу радянської педагогіки і школи» В. О. Сухомлинський у статтях «Наша добрая семья», «Не топтаться на месте», «Этюды о коммунистическом воспитании». В. О. Сухомлинський відверто зізнається, що, працюючи в школі 32 роки, він читає і вдумується в теоретичні висновки із практики А. С. Макаренка, що немає іншого педагога, якого б він так любив і поважав. Водночас він прямо говорить, що «окремі теоретичні положення системи А. С. Макаренка давно застарілі і спроби оживити їх у досвіді приводять до ще більшого змертвіння і закостеніння теорії» [6, с. 64]. Далі В. О. Сухомлинський пояснює, що якби А. С. Макаренко прожив більше, то відчув би нові тенденції і сам би визнав деяку помилковість своєї теорії. Рефлексивні й реальні думки В. О. Сухомлинського стосуються питань співвідношення колективу і колективізму, колективу і особистості, так званої «парної педагогіки». Пізніше з'являються різко критичні публікації Ю. Азарова, а також інших учених.

Статтю «Не топтаться на месте» В. О. Сухомлинський присвячує аналізу в творчості А. С. Макаренка проблеми колективу і колективізму. Він доводить, що «найвищою метою виховання є Людина, Людина – найвища цінність, Людина – над усе», але хвилюється, що за колективом перестали бачити людину. У своїй статті «Цель воспитания» А. С. Макаренко наполягає, що «колектив мусить бути першою метою нашого виховання». Звідси, пише В. О. Сухомлинський, бере початок тупцювання на місці, про що говорив також Ф. Ф. Корольов, академік АПН СРСР, при обговоренні проблеми «Колектив і особистість» у Відділенні теорії і методики педагогіки. Він наголошував, що останні 20 років не просунули вперед теорію виховання в колективі. Усі ці роки займалися коментуванням і пропагандою ідей і досвіду А. С. Макаренка, ігноруючи те, що життя йде вперед.

В. О. Сухомлинський зауважує, що залежність, підпорядкування, керівництво – всі ці елементи колективу А. С. Макаренко вважає головними. В. О. Сухомлинський підкреслює, що за такою «організаційною шумихою» діяльність колективу втрачає моральний сенс, що метою виховання є людина, а колектив лише засіб виховання. З цим не можна не погодитися, як із запереченням В. О. Сухомлинським превалювання інтересів колективу, яке, за твердженням А. С. Макаренка, повинно бути «доведено до кінця». В. О. Сухомлинський категорично не погоджується, оскільки це положення містить у собі тенденцію зламати волю особистості, розправитися з людиною.

В. О. Сухомлинський не поділяє поглядів А. С. Макаренка і на так звану «парну педагогіку», стверджуючи, що це недооцінка особистості вихователя у вихованні. Засобом подолання конфлікту між особистістю і колективом В. О. Сухомлинський вважає «розумне, тактовне, мудре проникнення вихователя у внутрішній духовний світ людини, вміння зрозуміти найтонші порухи душі, вміння залагодити конфлікт, не доводячи його до «безпощадного кінця».

Сила впливу колективу не викликає заперечень, але протиставляти «паралельну дію» прямому впливу педагога – це, по суті, заперечувати педагогіку. Тому В. О. Сухомлинський пише: «Дай Бог, щоб побільше було вчителів, які володіють мистецтвом «парної педагогіки». Глибоко осуджує він помилкове твердження А. С. Макаренка: «не може бути особистості без колективу і тому не може бути особистої долі, особистого шляху і щастя, протиставлених долі і щастю колективу». «Зовсім не відповідає дійсності те, – пише В. О. Сухомлинський, – що особистість формується і розвивається лише в колективі, що не може бути особистості поза колективом» [6, с. 72]. Логічно і переконливо В. О. Сухомлинський доводить, що духовний світ колективу і духовний світ особистості формується завдяки взаємовпливу. Безсумнівно правильним є його висновок, що на особистість здійснює великий вплив колектив, але і колективу немає, якщо немає духовно багатого світу особистості. Що таке щастя колективу? – ставить риторичне запитання В. О. Сухомлинський і відповідає, що воно немислиме, якщо не буде щасливою кожна людина, член колективу.

В. О. Сухомлинський переконливо й відповідально, зі знанням справи торкається багатьох корінних теоретичних положень А. С. Макаренка. Наприклад, він розглядає дисципліну не як результат виховання (А. С. Макаренко), а насамперед як його засіб, обґрунтовано підкреслює, що потрібно лише спорадично використовувати «метод вибуху», що колектив може помилятися чи необ'єктивно спрямовуватися та інші питання.

Невідповідність часові деяких теоретичних і методичних положень А. С. Макаренка відчувають навіть його об'єктивні прихильники. А. А. Фролов у 1988 р. публікує матеріал під назвою «А. С. Макаренко и педагогика его времени», де робить акцент на особливостях, пов'язаних із соціально-педагогічними умовами.

В. О. Сухомлинський, дбаючи про подальший розвиток теорії колективу, подає перелік питань, які, на його думку, потрібно насамперед досліджувати у проблемі «Колектив і особистість». Ці питання ближчі до нас, виховують толерантність і повагу в колективі. У статті «Наша добрая семья» В. О. Сухомлинський наголошує, неначе передбачаючи сучасний визначальний принцип навчання і виховання – особистісної орієнтації, що «мистецтво індивідуального впливу на людину набуває все більш зростаючої ролі», а «правильне виховання – це гармонія взаємодії вихователя і колективу» [5, с. 33].

Кожне з положень В. О. Сухомлинського заслуговує на увагу. Ми подаємо лише окремі з них. Їх детальний розгляд – завдання окремої статті. Автори переконані, що вона вкрай потрібна. А. С. Макаренко сам був би проти догматичного ставлення до своєї творчості протягом близько 100 років. На наше глибоке переконання, критичний аналіз В. О. Сухомлинського продиктований уболінням за подальший розвиток педагогіки і результативність виховного процесу.

Аналіз реформування національної системи освіти, матеріалів III Всеукраїнського з'їзду, Стратегії розвитку освіти в Україні показує, що потрібно постійно звертатися до спадщини А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського, вдумливо вивчати, співвідносити з часом, розвивати у власній діяльності, сміливо впроваджувати в практику. З часом їхні теоретичні положення і багаті практичні рекомендації не втрачають свого значення, як і всі великі наукові висновки й узагальнення. Методичної інтерпретації в сучасних умовах потребує ідея дитини як найвищої вартості на Землі, цінності людського життя, співвідношення соціального і біологічного начал у саморозвитку особистості, її самовиховання і самотворення, єдності теорії і практики, навчання і виховання у педагогічному процесі, дотримання педагогічної логіки у виховній діяльності, гармонії у взаємодії всіх суб'єктів виховання, поваги і любові дітей до батьків і старших тощо.

Трансформації на практику з урахуванням сучасного етапу розвитку суспільства і школи, теорії А. С. Макаренка, гуманних, педагогічно доцільних наукових підходів В. О. Сухомлинського вимагають розроблення ідеї мети виховання, теорії колективу, дисципліни, режиму і стилю діяльності, різновікових загонів, педагогіки паралельної дії, системи перспективних ліній, проектування особистості, залежності методів виховання від рівня розвитку колективу, варіативності методики виховного процесу А. С. Макаренка та багато інших. Оперативного і повного впровадження в практику потребують системи трудового, морального та естетичного виховання, позашкільної роботи в дитячих об'єднаннях, виховання свідомої дисципліни, органів самоврядування, створення традицій, підготовки вчителя-вихователя.

У процесі своєї новаторської діяльності А. С. Макаренко зробив філософсько-педагогічний висновок про відносини як «істинний об'єкт педагогічної роботи». Відносини він уважав основним механізмом усієї своєї системи. Вони виступають найяскравішим критерієм кожної стадії «руху колективу», всього розвитку єдиного колективу дітей і дорослих.

Учитель – це провідник і захисник дитини. Він відповідає перед собою і державою за становлення особистості, тобто за майбутнє свого народу. Потрібно докласти значних зусиль, щоб усі відносини в школах у результаті їхнього розвитку набували

теплого, щирого, дружнього характеру співробітництва і співтворчості. Це особливо важливо усвідомити для забезпечення гуманізації школи й підготовки педагогічних кадрів на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Отже, педагогічні ідеї та досвід В. О. Сухомлинського, а також А. С. Макаренка збагачені, а інколи й відкориговані сучасністю, теоретичні висновки надзвичайно важливі й украй потрібні практиці виховання в теперішній час. Вони мають філософське, загальнонаукове і педагогічно-практичне значення, об'єднані єдиною концепцією, оптимістичною гіпотезою і перевірені найвищим критерієм – практикою. З плином часу значення ідей і досвіду видатних українських педагогів для розвитку вітчизняної і світової педагогічної думки зростає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бойко А. Н. А. С. Макаренко – наш современник / А. Н. Бойко, В. А. Пащенко // Макаренко сегодня: новые материалы исследования, опыт. – Нижний Новгород. – 1992. – 81 с.*
2. *Гриценко Л. И. Личностно-социальная концепция А. С. Макаренко в современной педагогике / Л. И. Гриценко. – Волгоград, 1997. – 264 с.*
3. *Дічек Н. В. Макаренко і світ: аналіз англomовних студій / Н. В. Дічек. – Київ, 2005. – 318 с.*
4. *Макаренко А. С. Очерк о работе Полтавской колонии им. Горького / А. С. Макаренко // Пед. соч. : [в 8 т.]. – Т. 1. – М., 1984. – С. 44-136.*
5. *Сухомлинский В. А. Наша добрая семья / В. А. Сухомлинский // Сухомлинская О. В. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / О. В. Сухомлинская. – К., 2008. – С. 31-33.*
6. *Сухомлинский В. А. Не топтаться на месте / В. А. Сухомлинский // Сухомлинская О. В. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / О. В. Сухомлинская. – К., 2008. – С. 63-75.*
7. *Фролов А. А. Комментарий к не публиковавшемуся фрагменту «Очерка работы Полтавской колонии им. Горького» / А. А. Фролов // Макаренко сегодня: новые материалы, исследования, опыт. – Нижний Новгород, 1992. – 81 с.*

АЛЛА БОЙКО, НИКОЛАЙ СТЕПАНЕНКО

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ А. С. МАКАРЕНКО В ИНТЕГРИРОВАННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

На методологическом, теоретическом и методическом уровнях обоснована педагогическая концепция А. С. Макаренко в контексте мировой педагогической мысли. Выявлены три современных подхода к его педагогическому наследию. Раскрыты объективные коррективы (В. О. Сухомлинским) относительно несоответствия времени некоторых положений основной проблемы А. С. Макаренко – коллектив и личность.

Ключевые слова: *А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский, педагогическая концепция, мировая педагогическая мысль, полтавский период творчества, коллектив и личность.*

ALLA BOYKO, MYKOLA STEPANENKO

PEDAGOGICAL HERITAGE OF A. S. MAKARENKO IN INTEGRATED EDUCATIONAL ENVIRONMENT

On methodological, theoretical and methodical levels the pedagogical conception of A. S. Makarenko is grounded in the context of world pedagogical thought. Three modern approaches to his pedagogical heritage are deduced. Objective corrections (by V. O. Suhomlynsky) are exposed in relation to discrepancy to time of some positions of main problem of A. S. Makarenko – a collective and personality.

Keywords: *A. S. Makarenko, V. O. Suhomlynsky, pedagogical conception, world pedagogical thought, Poltava period of creation, collective and personality.*

Одержано 25.10.2012, рекомендовано до друку 2.11.2012.